

OCENE IN POROČILA

Ján Pauliny, **Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie)**. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Bernolákova spoločnosť, 1999. 214 strani.¹

V sklopu projekta *Moravia magna* in pod pokroviteljstvom Mednarodne akademske zveze iz Bruslja (Union académique internationale) sta Veda založba Slovaške akademije znanosti in Bernolákova družba v Bratislavi omogočili izid knjige z naslovom *Arabska poročila o Slovanih* (9.–12. stol.), ki jo je pripravil slovaški arabist Ján Pauliny. Gre za prvo slovaško delo te vrste in obsega, čeprav so bila besedila posameznih avtorjev (npr. Ibn Rusta, Gardizi, al-Masudi, Ibn Hurdadhib, Ibrahim ibn Jaqub) že prej prevedena v slovaščino (čeprav le izjemoma iz izvirmika) in tudi že uvrščena med vire za slovaško splošno (P. Ratkoš: *Pramene k dejinám Vel'kej Moravy*, Bratislava 1968) in jezikovno zgodovino (J. Stanislav: *Dejiny slovenského jazyka*, III-Teksty, Bratislava 1957). Knjiga je nastajala v letih 1989 – 1997, ko se je avtor več let kot predavatelj zadrževal na Orientalističnem inštitutu Dunajske univerze, in med študijskem bivanjem v drugih orientalističnih središčih, npr. v Parizu (Collège de France) in Heidelbergu (Islamski seminar univerze v Heidelbergu). Ideja zanjo je stara več desetletij, po avtorjevih besedah pa se je porodila ob sodobni slovanski (predvsem poljski in češki) znanstveni publicistiki o arabskih zemljepisnih spisih; na realizacijo je spodbudno vplivala tudi izdajateljska dejavnost v islamskih in neislamskih državah, v Evropi med drugim tudi ponatis osemdelne edicije *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* (Leiden 1967), prvič izdane v letih 1870 – 1894 (Leiden) v redakciji M. J. de Goeja. Vendar pa so Paulinyja vodili kulturološki in predvsem ožje strokovni razlogi. Zaradi nadčasovne vrednosti arabsko-perzijskih poročil za vpogled v zgodnejša zgodovinska obdobja evropskih, med njimi tudi slovanskih, ljudstev se mu je zdelo pomembno, da imajo tudi Slovaki neposreden dostop do njih, s strokovnega vidika pa se mu je zdelo nujno, da se besedila prevedejo iz izvirmikov in opremijo s filološkimi in interpretativnimi komentarji, ki bodo ustrezali sodobni ravni poznanja problematike, saj samo natančno preveden in ustrezno komentiran in interpretiran vir lahko strokovnjaki (npr. zgodovinarji, etnologi idr.) zanesljivo uporabljajo kot znanstveni vir. Pauliny je s to knjigo postavljeni cilj gotovo dosegel in celo presegel, saj ji je dodal tudi poglavja o splošnejših okvirih, da je bralcu omogočeno celovitejše razumevanje obravnavane problematike, npr. kratek oris arabske politične zgodovine kot zgodovinski okvir za stik med arabsko-perzijskim in slovanskim svetom oziroma posledično tudi za nastanek doslej znanih besedil (kar pa po avtorjevem mnenju skoraj gotovo še ni vse), celovitejša predstavitev orientalskih virov, geografskih šol in njihovih predstavnikov. Čeprav spadajo poročila arabskih in perzijskih piscev o Slovanih med uveljavljene in široko znane historične vire za slovansko zgodovino in iz njih s pridom črpajo informacije tudi novejša sinteza o slovanski zgodovini (prim. Francisa Conta *Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe*, Pariz 1986), bo prav smiselno, da se izid knjige Jána Paulinyja opazi tudi pri nas – ne samo zaradi v njej zbranih sodobnih filoloških, bibliografskih in drugih podatkov, temveč ker je avtorja pri izbiri besedil vodila tudi pozornost na vse tisto, kar naj bi se v poročilih lahko nanašalo na Slovane v srednjeevropskem prostoru.

Knjiga v uvodnem delu (Predgovor, Uvod, Osnove arabske transkripcije) med drugim opozarja na težave, povezane z branjem v besedilih navedenih lastnih imen (celo toponimov in etnonimov, ki jih je načeloma lažje identificirati) zaradi posebnosti arabskega zapisa in možnosti različnega branja, ter na težave, ki nastajajo pri interpretaciji posameznih poročil, ker so pisci podatke neredko pridobivali iz različnih in posrednih virov in so včasih tudi nejasni ali si celo nasprotujejo. Sledijo še trije sklopi, in sicer (1) Splošni del s štirimi poglavji: Arabska poročila o Slovanih: njihov študij in prispevek; Arabci

¹ Arabska imena so glede na obravnavano delo iz tehničnih razlogov zapisana poenostavljeno.

in Slovani: izvor arabskega naziva Saqlab, Slovan; Arabsko poznavanje Evrope in slovanskih dežel; Viri in njih avtorji; antološko zasnovana (2) Besedila – prevodi in komentarji; in (3) bibliografski del. Knjiga je opremljena tudi z 12 tematskimi zemljevidi (Slovani v Mali Aziji; Arabski pohodi v letih 634–750; Omajadski kalifat v Španiji v drugi polovici 10. stol.; Kalifska država v letih 800–1000 n.št.; Glavne trgovske poti iz Kalifske države v vzhodnoslovanske dežele in na Balkan v 10. stol.; Glavne trgovske poti v 9.–11. stol. po Ibn Hurdadhibu in Ibn Hauqalu; Domnevani ozemeljski obseg Velikomoravske države l. 895; Evropa v 9. In 10. stol. po arabskih virih; Vzhodna Evropa po knjigi Hududa al-alama; Velika Morava v sodobnem svetu; Madžarski vpadi v Karpatsko kotlino v 9.–10. stol. po Konstantinu Porphyrogenetu; Potovanja Abu Hamida al-Garnatija).

V poglavju *Arabska poročila o Slovanih: njihov študij in prispevek* (str. 23–32) Pauliny pregledno predstavlja dosedanje raziskovanje arabskih in perzijskih srednjeveških poročil o Slovanih. Z zgodovinsko, zemljepisno in enciklopedično literaturo iz obdobja 9.–13. stol. so se evropski učenjaki in izobraženci srečali že zgodaj in to odseva tudi v latinskih prevodih teh besedil. Ponovno in v novi luči pa so bila v Evropi odkrita v začetku 19. stol., po Napoleonovi ekspediciji v Egipt. S stališča slavističnih študij je bilo prelomno leto 1823, ko je Ch. M. Fraehn, ruski raziskovalec nemškega rodu, v Sankt Petersburgu objavil komentiran prevod poročila Ibn Fazlana o potovanju k povolškim Bolgarom in Rusom ter mu dodal besedila še nekaj arabskih piscev. Objava je opozorila tako na informativni kot tudi na metodološki pomen teh besedil pri preučevanju starejše slovanske zgodovine, zato je bila deležna velike pozornosti in zanimanja. Pauliny v nadaljevanju spregovori o znanstvenem prispevku drugih raziskovalcev (F. B. Charmoy, ki je izdal prvo antologijo vzhodnih virov (1834), D. A. Chvolson, A. J. Garkavi, A. A. Kunik, V. R. Rosen, M. J. De Goeje idr.); nato predstavi še mlajšo, predvsem rusko in poljsko arabistiko, v okviru tega pa tudi komentirane izdaje posameznih spisov, npr. spisov Ibrahima ibn Jaquba (T. Kowalski, 1946) Ibn Fadlana (A. Z. V. Togan, 1939; I. J. Kračkovskij, 1939; A. P. Kovaljevskij, 1956 idr.), Anonimnega poročila (A. Tumanskij, G. Kuun, V. V. Bartold, V. Minorsky, B. N. Zachoder, J. Marquart, I. Hrbek itd.), samostojne izdaje najpomembnejših arabskih virov v štirih delih (T. Lewicki, 1956 – 1985), enciklopedije islama, zgodovine arabske književnosti (C. Brockelmann, 137 – 1942; F. Sezgin, 1967) itd., predvsem pa usodo poročil v češkem in slovaškem prostoru (npr. prispevek zgodovinarjev J. Jirečka in F. V. Sasinka, arabista R. Dvoráka) in njihovo vključitev v zgodovinsko in etnološko znanstveno literaturo (npr. L. Niederle, K. Moszynski, J. Stanislav, P. Ratkoš itd.).

Sledi poglavje o slovansko-arabskih stikih na Bližnjem vzhodu in Mali Aziji od 7. stol. naprej z naslovom *Arabci in Slovani: izvor arabskega naziva Saqlab, Slovan* (33–39). Prinaša sicer že znana vedenja, vendar pa z novimi nadrobnostmi ni povezano. O stikih Slovanov z Arabci poročajo tako bizantinski viri (npr. Theophanes), ki so registrirali vsaj dva množična prestopa bizantinskih najemnikov slovanskega rodu v arabsko vojsko v Mali Aziji in Siriji (npr. prestop večtisočglave skupine okrog leta 664 ali 665 in nekaj desetletij kasneje druge skupine), kot tudi sami arabski viri (str. 35). Opis antropološkega tipa Slovanov kot svetlolasih in svetlopoltih pa je kmalu prodril celo v arabsko književnost (prim. pesnika al-Ahtal, verjetno iz leta 691, in Džarir ter zgodovinar Ibn al-Kalbi). Sledi prikaz arabskih poimenovanj za Slovane; Pauliny ugotavlja, da že v najstarejših arabskih virih obstajajo tri arabizirane imenske oblike (tj. *Siqlab*, *Saqlab*, mn. *Saqaliba*), od katerih je oblika *Saqlab* arabski posnetek grškega *Skλάβοι*. Ta etnonim je v hispanoarabskem okolju, kjer je bil ustanovljen omajadski kordovski emirat (leta 750), postal apelativ s pomenom 'suženj' (in se od tam razširil v druge evropske jezike), kar je bilo nedvomna posledica trgovanja s sužnji med muslimanskim in krščanskim svetom, pri čemer pa so po precej splošnem mnenju med sužnji (vsaj v začetku) prevladovali prav Slovani. Tudi po Paulinyju je na podlagi posrednih dokazov mogoče dopuščati možnost, da se je beseda *Saqlab* začela nanašati na bele sužnje katere koli etnične provenience (npr. Franke, Severjane, Madžare idr.). Zelo zanimiv je prikaz posebnega socialnega položaja slovanskih sužnjev (pogosto evnuhov) v Španiji in drugod v muslimanskem svetu, saj so neredko dosegli visoka in vplivna mesta, npr. v vojaški, administrativni, gospodarski in celo v znanstveni sferi. Iz ohranjenih dokumentov je mogoče razbrati, da naj bi bilo število slovanskih sužnjev od začetka 10. stol. razmeroma veliko: andaluzijski zgodovinar in politik Ibn al-Hatib omenja nekaj tisoč ljudi slovanskega rodu na dvoru omajadskega vladarja Asbdarrahmana III (912–961). Sledi predstavitev posameznih v arabskih in perzijskih virih zapisanih mitov in legend, povezanih z izvirom Slovanov (str. 38–39).

V tretjem poglavju (*Arabsko poznanje Evrope in slovanskih dežel* (str. 40–55)) najdemo prikaz politično-kulturnega okvira, v katerem so nastajala arabsko-perzijska poročila o Slovanih, npr. oris arabske ekspanzije v začetku 7. stol., nastajanje velike islamske države, ki je popolnoma spremenila dotedanjo geopolitično, kulturno in versko sliko velikega področja, saj je na zahodu vključevala južno in zahodno Sredozemlje ter segla na Iberski polotok do Pirenejev (za krajši čas celo čeznje), na vzhodu pa prestopila perzijske meje in se usmerila ali severovzhodno čez Kurasan do srednje Azije ali pa jugovzhodno čez Beludžistan do Indije. Prav tako Pauliny oriše upravno, versko, administrativno in vojaško organizacijo v kalifatu, v tem kontekstu pa zlasti skrb za cestno mrežo, ki je bila nujna za hiter in učinkovit pretok sporočil, trgovskega blaga ter za vojaško obvladovanje prostora celotne države. Pauliny razčlenjuje informacije v ohranjenih delih arabsko-perzijskih piscev (pri tem omenja blizu 20 imen) in jih skuša znanstveno objektivizirati tako, da jih primerja z še drugimi (nearabskimi) viri pa tudi z mnenji iz znanstvene literature. Za arabsko državo je bilo iz več razlogov pomembno, da bi bila zahodni in vzhodni del države povezana tudi z uporabo cestne mreže na severu, prek Evrope. Prav iz arabskih virov se je mogoče okvirno seznaniti s potekom glavnih tras starejših evropskih trgovskih poti, ki so povezovala zahod z vzhodom, srednjo Azijo prek vzhodne Evrope prav tako z zahodom, evropski in ruski sever z evropskim vzhodom in zahodom, poleg tega pa je mogoče določiti trase odcepljenih cestnih krakov. Te poti so nujno potekale tudi čez ozemlja, naseljena s slovanskimi plemeni, zato ne preseneča, da del poročil vsebuje tudi opažanja in popotne vtise poročevalcev o njih. Avtor se v razpravi dotika tudi etnične sestave trgovcev (npr. Judov, Arabcev, Bizantincev, Frankov, Normanov idr.), njihovega krajevnega izvira (npr. prikaz hipotez o izvoru judovskih trgovcih, ki se pojavljajo pod imenom ar-Radanija), vsebine trgovskih tovarov oziroma blaga, s katerim se je trgovalo. V tej zvezi se vrača k trgovanju s sužnji, saj je bilo v Evropi menda razširjeno že konec 6. stol. in v veliki meri v rokah Judov. Glavni »suženjski« trgi so bili Verdun, Mainz, Regensburg, Praga, Przemysl, Kijev, itd. Glede trgovine s sužnji – to so lahko postali tako pogani kot kristjani – so drugi viri bolj skopi, nekaj se jih je ohranilo v protestnih zapisih cerkvenih učiteljev (npr. zapis papeža Gregorja Velikega iz leta 591, življenjepis sv. Vojteha). Pauliny predstavlja socialno sestavo ljudi, ki so dajali informacije, zajete v arabskih geografskih spisih: to so bili popotniki, arabski in evropski (npr. frankovskih, bizantinskih, langobardskih) odposlanci, vojni idr. ujetniki, tujci, ki so živeli v kalifatu, posamezni bizantinski, frankovski, sirski in judovski pisani viri, na celotno prostorsko predstavo in kartografsko razdelitev naseljenega sveta na pasove pa so vplivala tudi antična geografska dela, npr. Ptolemejeva, od katerih je bila *Geographia* celo v prevedena v arabščino (9. stol.).

Splošni del se končuje s sistematičnim pregledom *Virov in njih avtorjev* (str. 56–85), pospremljenim z avtorjevimi arabističnimi in zgodovinskimi komentarji. Izkaže se, da se v zgodnejših poročilih omenjajo (predvsem / zgolj) videz in izvir Slovanov, njihova zveza z drugimi ljudstvi, njihova zemljepisna umeščenost in razširjenost (str. 56), v kasnejši arabski geografski literaturi, ki je znana pod zvrstnim nazivom *knjige o cestah in kraljestvih* in je nastajala sredi 9. stol., pa se podatki pomnožijo in postanejo nadrobnejši. Ta dela so služila praktičnim namenom, saj so vsebovala orientacijske in praktične vednosti, koristne za vsakogar, ki je bil na potovanju, danes pa so ti podatki neprecenljive vrednosti za študij nekdanjih narodopisnih, političnih in tudi gospodarskih lastnosti dežel. To potrjuje tudi pogled v slovansko etnološko in zgodovinsko literaturo za starejša obdobja (prim. L. Niederle, K. Moszynski, F. Conte itd.), kjer se rekonstrukcija slovanskega etničnega bita (materialna, družbena in duhovna kultura, običaji in značaji itd.) v predzgodovinski dobi, kamor segajo tudi začetki porajanja slovanskih državnih tvorb (npr. češke, bolgarske, kijevske Rusije itd.), bistveno opira prav na tovrstne bizantinske in arabsko-perzijske zapise. Ker pa ta literatura popisuje tudi druge evropske etnične skupine, ki so prav tako bile na začetnih stopnjah državnega in etničnega konstituiranja, ki je pripeljalo do sodobne slike, je pomembna tudi kot vir za osvetljevanje položaja Slovanov med drugimi evropskimi ljudstvi.

V antologijski del (str. 89–173) je uvrščenih deset del devetih arabsko-perzijskih piscev. Vsako vpeljuje krajša biografsko-bibliografska predstavitev, vsi prevodi pa so opremljeni še s skupaj 408 filološkimi in drugimi opombami. Pauliny je priobčil ključne odlomke iz del Ibn Hurdadbiha, Ibn Rusta, dva iz Al-Masudija, Ibrahima ibn Jaquba al-Israili at-Turtušija, Hududa al-alama, Gardizija, Šarafa az-Zamana Tahirja Al-Marwazija, Abu Abdallaha al-Idrisija in Abu Hamida al-Garnatija, v katerih se govori tudi o zahodnih in južnih Slovanih. Tu ni smiselno navajati vsebine vsakega izmed objavljenih odlomkov, omenim pa naj tudi s slovenskega stališča zanimiv odlomek iz al-Idrisijevega spisa *Poučna*

knjiga za popotnika, saj se v njem omenja tudi Koroška (Qarantra) in njeno mesto *F(il)ah* (Beljak) na reki *D(a)rawa* (Drava), označeno kot »lepo mesto sredi pokrajine, bogate z vodo in tekočimi rekami«; nato se omenjajo še *Siglawus* (verj. madž. *Siklós*), *Baduara* (Budin), *Bal(i)grata* (Stolni Beli grad, madž. *Székesfehérvár*), *(I)str(i)kuna* (madž. *Esztergom*), *Š(u)bruna* (Sopron), *G(a)r(a)maš(i)ja* (Krems) *Ti(a)lus* (Titel), *Nitram* (Nitra), *(I)fr(a)nkbi(l)la* (< *Francavilla*, *Sremska Mitrovica*), *(A)r(ra)ban(i)ja* ali *(A)r(i)n(i)ja* (antični *Arrabona*). V bibliografiji najdemo tudi podatek, da je H. Eisenstein na podlagi tega pričevanja skušal določiti historično-geografske meje Koroške (*Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes* 83, 1993, str. 83–100).

Paulinyjeva knjiga z bogastvom podatkov iz arabsko-perzijskih spisov kot pogleda »od zunaj« in s sekundarnimi (filološkimi) podatki, zbranimi z različnih koncev in kritično predstavljenimi, kot pogleda »od zgoraj«, odseva neko davno politično-socialno resničnost, ki je brez te knjige ne bi doživeli tako živo in plastično. Ni pretirano zapisati, da to delo ni samo lokalni dosežek slovaške orientalistike, temveč poglobljen prispevek k znanstveni problematiki, hkrati pa mikavno branje tudi za nestrokovnjaka.

Alenka Šivic-Dular

Zdenka Janekovi Römer, **Rod i grad (Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća)**. Dubrovnik : Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1994. 170 strani.

Moderna zgodovinska znanost skuša v zadnjem času pri svojem delu združiti metode in pristope t.i. »nove zgodovine«, ki je pri raziskovanju dala prednost družbenim procesom in strukturam, in dosežke »dogodkovne« zgodovine. Takšen pristop pa je v žarišče raziskovalnega interesa pripeljal posameznika in njegov materialni ter čustveni svet. Temeljno raziskovalno vprašanje, ki se s tem v zvezi postavlja, je vprašanje odnosa med posameznikom in družbo, ki ga obdaja. Srednjeveške družbe so hotele ohraniti varnost in družbeni red. Zaradi tega so vključile posameznika v večplasten sistem skupnosti: na nivoju regije, mesta, stanu, družine, sosredstva, samostana, bratovščine, itd. Vsak človek je bil pripadnik številnih družbenih skupin, saj drugače ni mogel delovati v družbi, urejeni na takšen način.

Med naštetimi družbenimi skupinami pa se, zaradi velikega pomena, ki ga je imela, tako v gospodarskem in političnem življenju kot v ideološkem sistemu srednjega veka, na prvo mesto postavlja družina. Vsem članom družbe, ne glede na stanovsko pripadnost, starost ali spol, je bila družina kot oblika pripadnosti skupna. V predindustrijski družbi je bila prvo in najpomembnejše mesto socializacije posameznika. Podrejena je bila strogim predpisom, ki so zagotavljali kontinuiteto ustaljenih družbenih odnosov, mentalitete in obnašanja. Pripadnost določeni družini je posamezniku po eni strani odpirala možnosti njegovega delovanja v širši skupnosti, po drugi strani pa ga je pri tem omejevala. Organizacija oblasti v srednjeveški družbi je v veliki meri počivala na družini; ta pa je bila tudi temelj proizvodnje in igrala je glavno vlogo pri biološki reprodukciji družbe.

Avtorici raziskave družinskih struktur in odnosov v srednjeveški Dalmaciji so kot osnova pri raziskovanju služili objavljeni viri. Glede na bogastvo gradiva in obilico literature se je v svojem delu morala osredotočiti na Dubrovnik. Kljub temu, da so arhivi ostalih dalmatinskih mest v tem pogledu skromnejši, pa je mogoče na podlagi ohranjenih virov in dosedanjih zgodovinskih raziskovanj, sestaviti sliko vzhodnojadranske mestne družine. Pri tem moramo namreč upoštevati tudi enake in podobne razvoje v socialnem, gospodarskem in političnem življenju, saj so bila dalmatinska mesta poslovno, kulturno in etnično povezana.

Pravo in popolno sliko o vlogi družine v družbi in drugih njenih značilnostih ne dobimo zgolj z analizo normativnih pravnih dokumentov. Do takšnih celovitih spoznanj pride avtorica s primerjavo letih s sodnimi in notarskimi dokumenti. Statuti, ki so nastajali v mestnih občinah (komunah) v 12. in 13. stoletju, so odraz komunalne avtonomije in svobode pri ustvarjanju lastnega pravnega sistema. Predpisi v statutih, ki so regulirali področje družinskega prava, so bili prilagojenim osebnim potrebam komunalne družbe in zaradi so se tega v določenih točkah od mesta do mesta razlikovali. Ne glede na posamezne posebnosti pa so vsi statuti gradili družinsko pravo na skupni osnovi, bili so namreč kombinacija norm